

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Навчально-науковий інститут
Хімічних технологій та інженерії

Фізична та колоїдна хімія

Лекція 1

Харків 2026

Зміст

1. Кафедра фізичної хімії: історичний аспект
2. Навчальна програма дисципліни "Фізична хімія"
3. Інформаційне забезпечення
4. Предмет і задачі курсу "Фізична хімія"
5. Структура навчального курсу
6. Властивості речовин
7. Хімічні системи

Сьогодні : Посвята 2021 р.

Кафедра фізичної хімії НТУ "ХПІ"

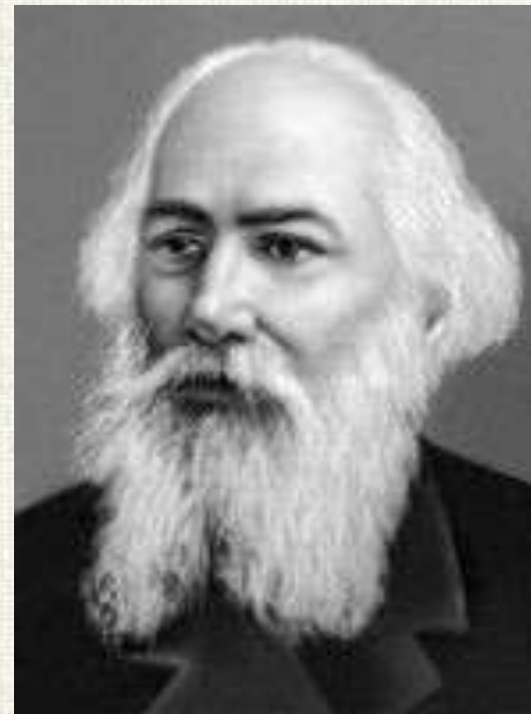

Кафедра заснована в 1926 р.
професором
О.М. Жукаревим, але ще в 1886 р.
академік **М.М. Бекетов**, один з
творців фізичної хімії, вперше в
світі прочитав такий курс для
інженерів саме в Харківському
Технологічному Інституті.

Фізична хімія на Харківщині

■ Наукові дослідження на Харківщині були започатковані академіком **Миколою Миколайовичем Бекетовим**, одим із творців фізичної хімії, який ще в 1886 році вперше у світі прочитав курс фізичної хімії саме для інженерів в Харківському Практичному Технологічному Інституті (нині НТУ «ХПІ»), тоді як подібний курс був створений В.Оствальдом у Німеччині лише через півтора десятка років. Вельми символічно, що серед іменних стипендій в галузі науки, які щорічно за рішенням Харківської обласної державної адміністрації присуджуються провідним і молодим науковцям, стипендія у номінації «Хімія» - це стипендія імені М.М.Бекетова.

Бекетов Микола Миколайович
(1827 —1911 рр.),
видатний фізико-хімік, член
Петербурзької академії наук.

Бекетов М.М і БМВ

Кафедра фізичної хімії: історичний аспект

О.М. Жукарев

Завідувач кафедри
з 1926 по 1936 р

- Кафедра заснована в 1926 році професором **Олександром Миколайовичем Жукаревим**.
- Один з творців термохімії, кінетики розчинення кристалів, вивчення впливу магнітного поля на кінетику хімічних реакцій, один з піонерів створення дисплеїв для реєстрації графічної інформації.
- Зараз фізична хімія - неодмінна дисципліна у всіх природничо-наукових і технологічних університетах у світі, та її джерела - у Харкові.

Кафедра фізичної хімії: історичний аспект

С.С. Уразовський.

- **З 1938 по 1961 рік кафедру очолював член-кореспондент Академії наук УРСР проф. *Сергій Степанович Уразовський.*** Видатний фахівець з адсорбції, він був серед піонерів у дослідженнях взаємозв'язку явищ адсорбції з фізико-хімічними властивостями молекул і кристалічних тіл, на яких відбувається адсорбція. Розробка радянських протигазів - один з технічних впроваджень цих досліджень. Разом із проф. І.Т.Полоцьким Сергій Степанович досліджував вплив ультразвуку на колоїдні системи. Автор 2 монографій, які істотно випереджали свій час, коли теорія рідин Я.І.Френкеля ще не стала загальноприйнятою. С.С.Уразовський був одним з тих, хто розвинув наукову ідеологію збереження ближнього порядку в рідинах.

Кафедра фізичної хімії: історичний аспект

А.Ю. Луцький

- У 1961-1980 роки кафедру очолював доктор хімічних наук професор **Аркадій Юхимович Луцький**, видатний фахівець в області спектроскопії, електрооптичних явищ, діелектричних параметрів органічних молекул і квантової хімії міжмолекулярних взаємодій. А.Ю.Луцький створив велику школу дослідників у цій області фізичної хімії. Її становлять 58 кандидатів наук, що захистили дисертації за ідеями і під керівництвом професора А.Ю.Луцького. Серед його учнів Л.А.Антропова, В.В.Преждо, Б.А.Тромза, А.В.Шепель, Ю.І.Долженко, Б.А.Веретенченко та ін.

Кафедра фізичної хімії: історичний аспект

В.М. Кошкін

- З 1982 до 2011 року кафедру очолював Заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України, доктор фізико-математичних наук **професор Володимир Мойсейович Кошкін**.
- Головним напрямком наукової роботи кафедри в ці часи була фізика і хімія кристалів. Роботи проф. В.М.Кошкіна разом з проф. Л.С. Палатніком були визнані науковим відкриттям «Властивість хімічної інертності домішок у напівпровідниках з стехіометричними вакансіями» (Відкриття №245, 1983 р). Професор В.М.Кошкін з співавторами виявив явище радіаційної стійкості кристалів з пухкою структурою, що дозволило розробити низку вимірювальних пристроїв з надзвичайно високим радіаційним ресурсом, виявив невідомий раніше тип рівноважних дефектів у кристалах "мигтливі пари вакансія-атом у міжвузеллі", протягом багатьох років вивчав явище інтеркаляції, що полягає у впровадженні сторонніх молекул у міжшарові простори шаруватих кристалів.

Навчальна програма дисципліни

Фізична хімія

Загальний обсяг годин на вивчення дисциплін та їх розподіл на аудиторні заняття і самостійну роботу студентів :

Всього – 394 год., з них аудиторні заняття – 160 год.

- **Лекції – 48 (32+16),**
- **лабораторні роботи – 96 (48+48),**
- **самостійна робота студентів ,**
- **яка передбачає виконання розрахунково-графічних завдань (РГЗ) в кожному семестрі.**

Розрахунково-графічне завдання

Так було в 2024 / 2025 :

ДО УВАГИ СТУДЕНТІВ ГРУП ХТ 123 а, б, в, г, д, ж, к!

- ... екзаменаційна сесія буде проходити в дистанційній формі і рівень засвоєння навчального матеріалу буде визначено за результатами рейтингового оцінювання. Складовими рейтингового оцінювання з відповідними ваговими коефіцієнтами будуть лабораторний практикум, рівень виконання якого оцінюють викладачі, що вели цей практикум в академічних групах, а також розрахунково-графічні завдання, які необхідно надсилати на адресу моєї електронної пошти:
- mykola.sakhnenko@khpi.edu.ua,
- Номери варіантів для виконання РГЗ наведено на сайті .....

1. Сайт НТУ ХПІ

Фізична хімія

Завідувач кафедри

Сахненко Микола Дмитрович

🌐 Сайт кафедри

Про кафедру

Кафедра заснована в 1926 році проф. А.Н. Шукаревим. У різні роки нею керували професори І.І. Стрелков, С.С. Уразовський, А.Е. Луцький, В.М. Кошкін. З 2012 року кафедру очолює доктор технічних наук, професор Микола Дмитрович Сахненко, академік АН Вищої освіти України. Наукова школа кафедри включає більш як 90 кандидатів і докторів наук. У поточний час на кафедрі працюють 4 професори, 5 доцентів, старший викладач і асистент, а також 8 інженерів навчального процесу. Кафедра забезпечує викладання курсів, що пов'язані з фізичною і колоїдною хімією на 4 факультетах університету. З 1993 року кафедра запровадила читання факультативних курсів. «Кількісні методи у гуманітарних науках», «Сучасні ідеї у фізико-хімічному матеріалознавстві» (проф. В.М. Кошкін), а з 2013 – «Фізична хімія наноструктур», «Фізико-хімічні основи високих технологій в хімічній промисловості», «Хімічний опір матеріалів в агресивних середовищах: моніторинг, прогнозування, засоби захисту» (проф. М.Д.Сахненко).

Новий навчальний рік в ХПІ — Звернення Євгена Сокола

© 01.09.2020

Наказ №309 від 27 липня
«Про встановлення
карантину з метою
запобігання поширенню
COVID-19»

© 27.07.2020

Світовий рейтинг QS 2021:
ХПІ тримає марку кращого
технічного вишу України

© 10.06.2020

Профілактика коронавірусної інфекції COVID-19: Рекомендації від МОЗ

2. Сайт кафедри

Кафедра фізичної хімії

Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

ГОЛОВНА ІСТОРІЯ КАФЕДРИ СПІВРОБІТНИКИ КАФЕДРИ НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТА НОВИНИ ТА ОГолоШЕННЯ

ПРО КАФЕДРУ

Завідувач кафедри доктор технічних наук, професор [Микола Дмитрович Сахненко](#), академік АН Вищої освіти України.

[Google Scholar](#)

Кафедра заснована в 1926 році проф. А.Н. Щукаревим. У різні роки нею керували професори І.І. Стрелков, С.С. Уразовський, А.Є. Луцький, В.М. Кошкін. З 2012 року кафедру очолює доктор технічних наук, професор Микола Дмитрович Сахненко, академік АН

Вищої освіти України. Наукова школа кафедри включає більш як 90 кандидатів і докторів наук. У поточний час на кафедрі працюють 4 професори, 5 доцентів, старший викладач і асистент, а також 8 інженерів навчального процесу. Кафедра забезпечує викладання курсів, що пов'язані з фізичною і колоїдною хімією на 4 факультетах університету. З 1993 року кафедра запровадила читання

- Укр
- Русский

Недавні записи

- [Новий сайт кафедри](#)

Архіви

- [Квітень 2013](#)

Категорії

- [Без рубрики](#)

Активация Windows
Чтобы активировать Windows

3. Вікно «Освіта»

Кафедра фізичної хімії

Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

ГОЛОВНА ІСТОРІЯ КАФЕДРИ СПІВРОБІТНИКИ КАФЕДРИ НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТА НОВИНИ ТА ОГолоШЕННЯ

Дистанційне навчання

Професор Сахненко М.Д. Фізична хімія Ч. II

Групи ХТ-118а,б,в,г,ж,к

Лекція 3 ["Електропровідність розчинів. Дифузія в розчинах електролітів"](#)

Лекція 4 ["Електрохімічні системи"](#)

Лекція 5 ["Використання шкали потенціалів. Електрохімічні кола"](#)

Лекція 6 ["Хімічні системи. Методи досліджень"](#)

- Укр
- Русский

Недавні записи

- [Новий сайт кафедри](#)

Архіви

- [Квітень 2013](#)

Категорії

- [Без рубрики](#)

Термін виконання РГЗ 1: 31 жовтня!

"КОГДА-НИБУДЬ ПОТОМ"

ОПАСНЕЙШАЯ
БОЛЕЗНЬ,
КОТОРАЯ РАНО
ИЛИ ПОЗДНО
ПОХОРОНИТ
ВАШИ МЕЧТЫ
ВМЕСТЕ С ВАМИ.

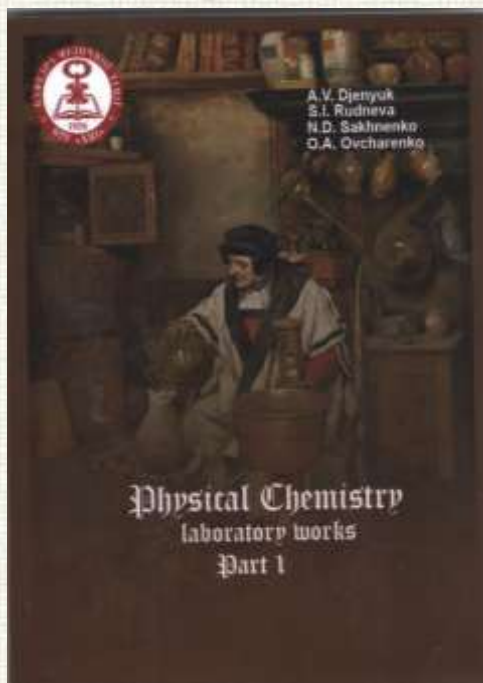
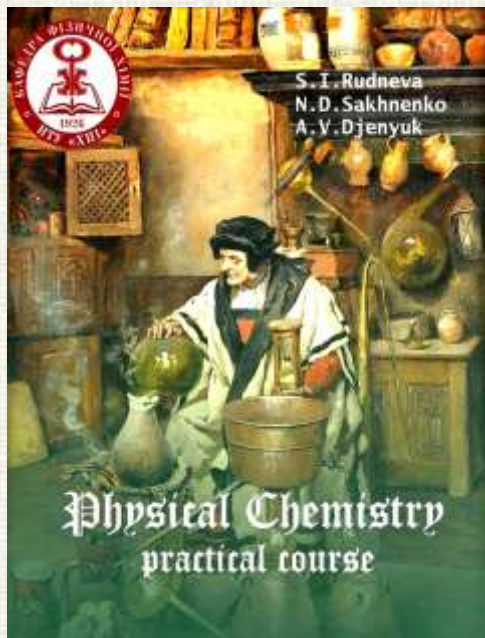

Інформаційне забезпечення

Інформаційне забезпечення

- 1. Руднєва С.І., Сахненко М.Д., Дженюк А.В., Желавська Ю.А. Фізична хімія ONLINE. Ч.1 : Навчальний посібник. – Харків: ФОП Панов А.М., 2021. 338 с.
- 2. Руднєва С. І., Сахненко М. Д., Некрасов О. П., Дженюк А. В. Фізична хімія ONLINE. Ч.ІІ. Термодинаміка та рівноваги. Навчальний посібник для студентів інженерно-хімічних спеціальностей. Харків : ФОП Панов А. М., 2023. 308 с.
- 3. Руднєва С. І., Сахненко М. Д., Некрасов О. П., Дженюк А. В., Єрмоленко І.Ю., Желавська Ю.А. Фізична хімія ONLINE. Ч.ІІІ. Кінетика. Електрохімія. Будова речовини. Навчальний посібник для студентів інженерно-хімічних спеціальностей. Харків : ФОП Панов А. М., 2026. 378 с.
- 4. Rudneva S.I., Sakhnenko N.D., Djenyuk A.V. Physical chemistry: Practical course. – Kharkiv: FOP Panov A.M., 2018. 148 p.
- 5. Руднєва С.І., Дженюк А.В., Сахненко М.Д. Фізична хімія. : навчальний посібник для самостійної та дистанційної підготовки до лабораторних робіт з курсу фізичної хімії для студентів хімічних спеціальностей. – Харків : ФОП Панов А.М., 2020 . 270 с.
- 6. Руднєва С.І., Сахненко М.Д., Дженюк А.В. Гетерогенні рівноваги в хімічній інженерії : навчальний посібник. – Харків : ФОП Панов А.М., 2020. 116 с.
- 7. Яцимирський В.К. Фізична хімія.- К., Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. 512 с.
- 8. Лебідь В.І., Фізична хімія.- Харків: Гімназія, 2006. 478 с.
- 9. Гомонай В., Гомонай О. Фізична хімія.- Ужгород: Патент.- 2004. 712 с.
- 10. Мchedlov-Петросян М.О., Лебідь В.І., Глазкова О.М., Лебідь О.В. Колоїдна хімія : підручник. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 500 с.
- 11. Некрасов О.П., Веретенченко Б.А. Поверхневі явища і дисперсні системи : навч. посібник. – Харків : НТУ «ХП», 2018. – 112 с.

Фізична хімія сьогодні: базові визначення

Диспут, який об'єднав фізиків і хіміків в родину фізикохіміків

Предмет та задачі курсу фізичної хімії

- **Фізична хімія** – теоретичне підґрунтя хімії, що пояснює хімічні явища на підставі загальних принципів фізики. Фізична хімія надає інженеру-практику розуміння природи хімічних речовин і хімічних процесів, можливість кількісного розрахунку їх характеристик і, нарешті, можливість керувати властивостями хімічних речовин та перебігом технологічних процесів.
- **Предмет фізичної хімії** - системи, в яких перебігають хімічні перетворення, дослідження змін, що відбуваються в цих системах і супроводжуються переходом хімічної енергії в інші види енергії (теплову, електричну, випромінювання, і т.і.)
- **Головне завдання фізичної хімії** – прогнозування закономірностей перебігу хімічного процесу і кінцевого результату на підставі даних про будову і властивості молекул, тобто її можна позиціонувати як **теорію хімічних процесів**.
- **Фізична хімія** надає розуміння щодо застосування методів експериментальної фізики до задач хімії – сучасні інструментальні методи визначення характеристик хімічних речовин і хімічних процесів.

Програма фізичної хімії: ВИТОКИ

Харьковскій Технологическій Институтъ
ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА III.

СБОРНИКЪ ПРОГРАММЪ

всѣхъ читаемыхъ въ Институтѣ предметовъ.

— ❦ —

ХАРЬКОВЪ.

Типографія и Литографія М. Зазиберберга в С.-В.
Донецъ-Закарпатской губ., с. А. № 6.

1909.

ПРОГРАММА ПО ФИЗИКО-ХИМИИ.

1. *Элементы термодинамики.* Первое начало. Понятіе объ энергіи. Механической эквивалентъ тепла. Круговой процессъ. Внутренняя энергія идеальнаго газа. Направленіе процессовъ. Естественные процессы. Равновѣсные процессы: сжатіе газа подъ собственнымъ давленіемъ, изотерическій переходъ тепла. Обратимые и необратимые процессы. Второе начало термодинамики. Энтропія. Измѣненіе энтропіи при обратимыхъ и необратимыхъ процессахъ. Понятіе о связанной и свободной энергіи. Уравненіе свободной энергіи.

2. *Стехиометрія газообразнаго состоянія.* Законы Мариотта-Бойля, Гей-Люссака, Дальтона и Авогадро. Газовая константа. Отступленія отъ указанныхъ законовъ. Кинетическая теорія газовъ. Скорость движенія газовыхъ частицъ. Собственный объемъ молекулъ и ихъ притяженіе. Уравненіе состоянія ванъ-дер-Ваальса. Теплосмѣстность газовъ: зависимость ея отъ температуры, степени диссоціаціи. Теплосмѣстность газа при постоянномъ давленіи и постоянномъ объемѣ; соотношеніе между ними.

3. *Стехиометрія жидкостей.* Молекулярный вѣсъ жидкостей. Уравненіе Рамзая и Шильдса: ассоціированныя и неассоціированныя жидкости. Теплота испаренія. Внешняя работа при испареніи. Зависимость скрытаго тепла испаренія отъ температуры и давленія. Уравненіе Клаузіуса-Клапейрона. Измѣненіе упругости пара съ температурой. Критическія давленія. Три объема вещества. Связь между критическими константами и константами уравненія ванъ-дер-Ваальса. Уравненіе соответственныхъ состояній. Приведенныя температуры, давленія и объемы. Одинаковость расширенія жидкостей при "соответственномъ" нагрѣваніи. Вычисленіе удѣльных вѣсовъ и объемовъ жидкостей при любыхъ температурахъ. Теплосмѣстности жидкостей. Правило Трутона о связи между скрытымъ тепломъ испаренія, молекулярнымъ вѣсомъ и абсолютной

Розділи фізичної хімії :

- Хімічна термодинаміка
- Фазові рівноваги
- Розчини
- Електрохімія
- Хімічна кінетика
- Каталіз
- Фізико-хімічні методи досліджень
- Будова речовини

Структура фізичної хімії

Термодинаміка

Кінетика

Будова речовини

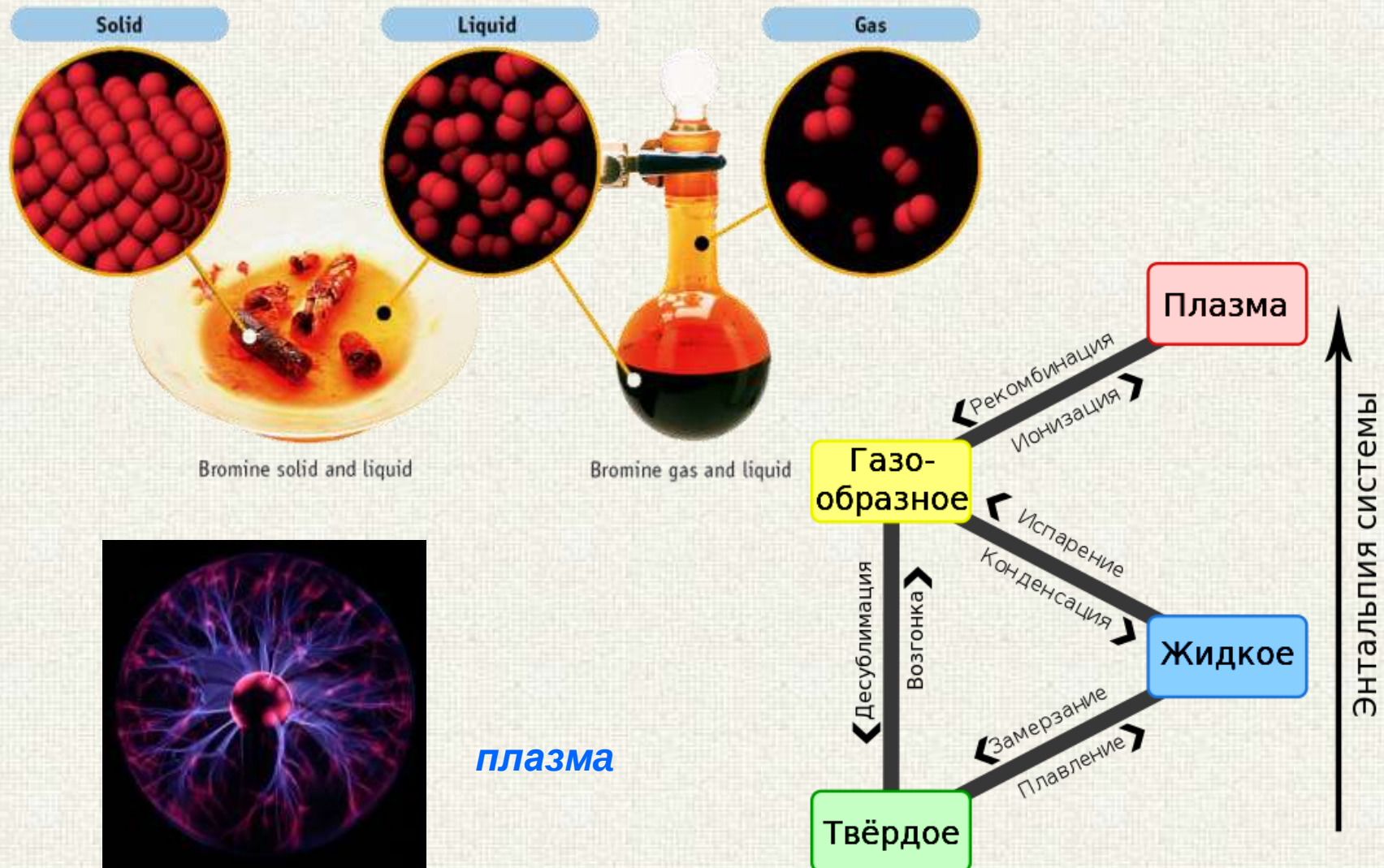
- Методично курс фізичної хімії побудовано на базі трьох основних частин, які водночас відображають його внутрішню логіку і глибину відтворення властивостей хімічних систем:
- Хімічна термодинаміка (напрямок перебігу процесів та опис хімічної рівноваги в системах різної складності залежно від зовнішніх умов),
- Хімічна кінетика (швидкість хімічних процесів та механізм взаємодії),
- Будова речовини (хімічний зв'язок, властивості молекул та конденсованих тіл) - ґрунтується на квантово-хімічних розрахунках.

Класифікація речовин

Принциповою відміною стану речовин є поняття “**частинка**”, характер розташування яких зумовлює **агрегатний стан** речовини:

- **Газоподібний** – частинки розташовані на значній відстані та рухливі.
- **Рідина** – частинки розташовані поблизу одна до одної, але мають здатність до вільного пересування
- **Тверде тіло** – частинки зафіксовані одна біля одної і не мають здатності до пересування, коливаються біля деякого фіксованого стану
- До числа агрегатних станів залучають і стан **плазми**, до якого переходять гази за рахунок іонізації при підвищенні температури і фіксованому тиску. Особливістю такого стану є відсутність різкої межі переходу до плазменного стану.
- Існують і інші агрегатні стани.

Класифікація речовин: приклади

Властивості речовин

Фізичні і хімічні перетворення

Фізичні властивості – властивості, що можуть бути виміряні без зміни природи речовини. Приклади: **колір**, запах, густина

Інтенсивні властивості – не залежать від кількості речовини (температура).

Екстенсивні властивості – залежать від кількості речовини (наприклад, маса).

Властивості речовин

Фізичні і хімічні перетворення

Фізичні перетворення – перетворення фізичних властивостей речовини

- В фізичних перетвореннях може змінюватись зовнішній вигляд, але не природа речовини.

Вода (крига) → Вода (рідина)

Хімічні перетворення (хімічні реакції) – перетворення вихідних речовин у такі, що хімічно різняться від реагентів.

- Коли чисті кисень і водень взаємодіють, вони утворюють чисту воду.

Класифікація хімічних систем

Хімічна система –
сукупність речовин і
процесів взаємодії в
обмеженому об'ємі

ВІДКРИТА

$$\Delta m \neq 0$$

$$\Delta Q \neq 0$$

ЗАКРИТА

$$\Delta m = 0$$

$$\Delta Q \neq 0$$

ІЗОЛЬОВАНА

$$\Delta m = 0$$

$$\Delta Q = 0$$

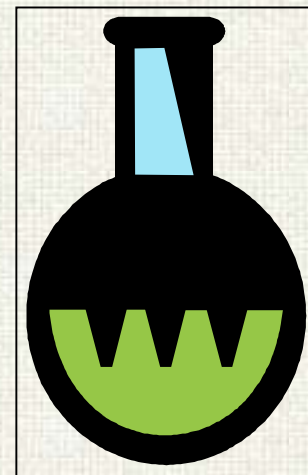
Класифікація хімічних систем

**Відкрита
система**

**Закрита
система**

**Ізольована
система**

Характеристики хімічних систем

- В будь який проміжок часу термодинамічна система характеризується сукупністю фізичних і хімічних властивостей, які визначають її стан.
- Охарактеризувати стан системи можна за допомогою **термодинамічних параметрів** : об'єм (V), температура (T), тиск (P), концентрація (C), теплоємність (C_p , C_v) та ін.
- і **функцій стану** (внутрішня енергія (U), ентальпія (H), ентропія (S), енергія Гіббса (G) та ін.). До числа термодинамічних параметрів зазвичай відносять такі термодинамічні змінні, значення яких можна безпосередньо виміряти.
- **Функцією стану** називають таку термодинамічну змінну, значення якої однозначно визначається станом системи, але не залежить від шляху (історії, способу), яким система прийшла в даний стан. До числа функцій стану можна віднести і деякі термодинамічні параметри (V , P , T).
- **Функцією процесу** називають таку термодинамічну змінну, значення якої залежить від маршруту, за яким система прийшла в даний стан (теплота, робота).

Характеристики Хімічних систем

Параметри можуть бути виміряні

Маса m ,
Температура T ,
Тиск P ,
Кількість речовини n ,
Концентрація c

Функції стану Абсолютні значення не можна виміряти

Внутрішня енергія E ,
Ентальпія H ,
Ентропія S ,
Вільна енергія Гіббса G
Вільна енергія Гельмгольца F

Типи хімічних реакцій

Хімічні реакції

```
graph TD; A[Хімічні реакції] --> B[Екзотермічні Q>0<br/>(ΔH_m<0)<br/>Теплота вивільнюється<br/>у довкілля]; A --> C[Ендотермічні Q<0<br/>(ΔH_m>0)<br/>Теплота поглинається<br/>з довкілля];
```

Екзотермічні $Q>0$
($\Delta H_m<0$)

Теплота вивільнюється
у довкілля

Ендотермічні $Q<0$
($\Delta H_m>0$)

Теплота поглинається
з довкілля

Хімічна термодинаміка. Базові визначення

- **Хімічна термодинаміка** ставить завданням застосування законів термодинаміки до опису хімічних і фізико-хімічних явищ, зокрема:
  - Побудова теплового балансу процесу
  - Розрахунок фазових рівноваг
  - Розрахунок хімічних рівноваг.
- **Термодинамічна система** – сукупність матеріальних тіл в обмеженому об'ємі в фіксований проміжок часу, які перебувають у взаємодії з навколишніми тілами і можуть обмінюватися з ними енергією і частинками.
- Розрізняють **екстенсивні властивості** системи, кількісний вираз яких пропорційний масі, та **інтенсивні** – кількісна міра яких не залежить від маси. Саме цьому стан системи характеризують сукупністю її інтенсивних властивостей, які називають **термодинамічними параметрами стану**.

Головні параметри стану піддаються безпосередньому вимірюванню (температура, тиск, густина, концентрація, питомий та молярний об'єм), а інші розглядаються як функції головних (внутрішня енергія, ентропія, ентальпія...), тобто **термодинамічні функції стану**.

Хімічна термодинаміка. Базові визначення

Термодинамічні параметри стану характеризують лише поточний стан системи і не несуть інформацію про попередні стани. Саме цьому *при переході системи від одного стану в інший зміна її властивостей не залежить від шляху переходу (процесу), а визначається лише початковим і кінцевим її станами, тобто термодинамічними параметрами у цих двох станах.*

- **Процес** — це будь яка зміна, що відбувається в термодинамічній системі і пов'язана зі зміною хоча б одного з її *параметрів стану*.